

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 39-50, Spring 2025

Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ndeki Sömürgeciliğine Eğitimsel Bakış

An Educational Perspective on Russia's Colonialism in the Turkic Republics

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
15/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
28/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Prof. Dr. İsmail Aydoğan
Kırıkkale Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

iaydogan124@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5447-4741

Yusuf Korkmaz

İngilizce Öğretmeni

Milli Eğitim Bakanlığı

premaster@yahoo.com.tr

ORCID: 0000-0001-7288-5117

Öz

Ortaya çıkışı antik çağlara dayanan sömürgecilik, 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı ülkelerin Amerika, Avustralya ve Afrika gibi çeşitli kıtalarda gerçekleştirdiği işgallerle hızlanmış, 18. ve 19. yüzyıllarda zirveye ulaşmıştır. Daha çok iktisadi, siyasi egemenlik ve toprak kontrolü amaçları taşıyan sömürgecilik kavramı esasında eğitsel ve kültürel bağlamda asimilasyon sürecine doğrudan etki etmektedir. Çünkü inanç, dil ve yaşam tarzı gibi kültürel değerler ile eğitim, ekonomik ve politik sömürgeciliğin dayatması sonucu belirli amaçlara göre farklı biçimlere kolaylıkla evrilebilir. Avrupalı ülkelerin deniz aşırı kolonyal sömürgeci anlayışı karşısında Rusya hem çarlık hem de sosyalist dönemde Türk topraklarında karasal sömürü zihniyetiyle hareket etmiştir. İşgal ettiği Orta Asya ve Kafkas bölgelerindeki etnik, dini, kültürel, dilsel ve demografik yapıyı farklı politikalarla tahrip eden Rusya, asırlarca devam eden Ruslaştırma hedefine daha çok eğitim üzerinde yoğunlaşmıştır. Rus dili ve kültürünün Türk topraklarında egemen hale getirilmesi çarlık dönemde Ortodoks Hıristiyanlık, Sovyet döneminde ise Marksist-Leninist ideolojiden ilham almıştır. Bir alan yazın taraması olan bu çalışmada Rusların ortaya çıkışından uluslararası bir güç haline gelişine dek Türk yurdunda uygulanan Rus sömürgeciliği daha çok eğitimsel ve kültürel bakış açısıyla detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Türk yurtlarında 16. yüzyılda başlayarak günümüze kadar devam eden Rus sömürge süreci yer altı ve üstü zenginliklerin yanı sıra Türk toplumsal yapısı, kültürü, dili ve eğitimi üzerinde derin yaralar açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Kültürel Asimilasyon, Ruslaştırma

Abstract

Colonialism, which dates to ancient times, accelerated with the invasions of European countries in various continents such as America, Australia and Africa from the 15th century onwards and reached its peak in the 18th and 19th centuries. The concept of colonialism, which mostly aims at economic, political sovereignty and territorial control, directly affects the assimilation process in an educational and cultural context. Because cultural values such as belief, language and lifestyle, as well as education, can easily evolve into different forms according to certain purposes as a result of the imposition of economic and political colonialism. Against the oversea colonialist understanding of European countries, Russia acted with a territorial exploitation mentality in Turkish lands both in the tsarist and socialist periods. Russia, which destroyed the ethnic, religious, cultural, linguistic and demographic structure in the Central Asian and Caucasian regions it occupied with different policies, focused its centuries-long goal of Russification more on education. The dominance of the Russian language and culture in Turkish lands was inspired by Orthodox Christianity in the tsarist period and Marxist-Leninist ideology in the Soviet period. In this study, which is a literature review, Russian colonialism implemented in the Turkish homeland from the emergence of Russians to their becoming an international power was tried to be explained in detail from an educational and cultural perspective. The Russian colonial process in Turkish homelands, which started in the 16th century and continued until today, has inflicted deep wounds on the Turkish social structure, culture, language and education, as well as underground and aboveground riches.

Keywords: Colonialism, Cultural Assimilation, Russification

Atf Bilgisi / Citation Information

Aydoğan, İ., & Korkmaz, Y. (2025). Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ndeki sömürgeciliğine eğitimsel bakış. *Asya Studies*, 9(31), 39-50. <https://doi.org/10.31455/asya.1620073>

GİRİŞ

Dünyanın yüz ölçümüyle en büyük ülkesi konumundaki Rusya, tarihte hem siyasi hem de askeri anlamda çok etkin bir yere sahip olmuştur. Aslında Rusya'ya ulusal bir kimlik kazandıran Slavların M.Ö. iki binli yıllardan itibaren anayurtları olan Dnyeper ve Elbe nehirleri civarındaki Vistül ve Baltık topraklarında yaşadıkları düşünülmektedir (Kurat, 1987; ss.3-5). Bizans ve Romalı ilim adamları ve tarihçilere göre yüzyıllar içerisinde Moğol bölgesinden Karadeniz'e ve Tuna Nehri'ne dek uzanan çok geniş bir coğrafyada Slavların yaşadığına ilişkin görüşler söz konusudur. Bu yüzden pek çok milletle yakın ilişki içerisinde olan Slav ırkının M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar ve Hazarların kontrolünde yaşadıkları ve Çek, Polonyalı, Sırp, Boşnak, Hırvat, Belaruslu ve hatta Bulgar Türkleri'nden oluştuğu düşünülmektedir (Riasanovsky ve Steinberg, 2016). Hâkim devletler zayıfladıkça baş kaldıran ve zamanla güçlenerek devletleşen Slavların M.S. 10. yüzyılda Kiyev Rusyası'nı kurdukları bilinmektedir (Sarıahmetoğlu, 2019).

Slavlar 12. ve 13. yüzyıla kadar devam eden süreçte Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Kiril alfabesinin oluşumu da yine Hıristiyanlığın etkisiyle takriben bu döneme rastlar. Bir Bizanslı papazın Slavlara İncil'i öğretmek amacıyla geliştirdiği Kiril alfabesi, Grek alfabesine çok benzemekle birlikte Slovanik sesleri de barındırır (Sarıahmetoğlu, 2019). M.S. 13. yüzyılın başlarında batıda Almanya içlerine kadar sokulan Moğol İmparatorluğunun batıdaki halefi Altın Orda Devleti, Rus Knezlikleri üzerindeki etkisini 15. yüzyıl sonlarına kadar sürdürmüştür. Fakat 1480'de Moskova merkezli Büyük Rus Devleti, Moğol hâkimiyetine son vererek Slav coğrafyasına yayılmaya başlamıştır (Kurat, 1987; ss.107-127). Böylece artık knezlik değil, müstakil bir Hıristiyan devlet haline gelen Rusya, Altın Orda Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan hanlıkları da nüfuzu altında toplayarak güçlenmiştir. 16. yüzyıl başlarında ise Lehistan'la yapılan savaşların kazanılmasıyla toprak bütünlüğünü tamamlayan Rusya, hem ticarete güvenliği sağlayarak gelişmeye başlamış hem de 1453'te Bizans Devleti'nin yıkılmasıyla Ortodoks Kilisesi'nin hamisi konumuna gelerek dini otoritesini güçlendirmiştir (Kurat, 1987;ss. 143-174). Bu tarihten itibaren panortodoks ve panslavist bir politika benimseyen Rusya, özellikle Balkanlar ve Anadolu'da saldırgan bir dış politika izleyerek kendisinin üçüncü Roma İmparatorluğu olduğunu iddia etmiştir. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda topraklarının da genişlemesiyle toplumsal refah ve iktisadi anlamda gelişen Rusya artık uluslararası emperyalist bir güç haline gelmiştir.

Rusların Türklerle Karşılığı

Rus topraklarında varlığını sürdüren Türk toplulukları; Tatarlar, Azeriler, Kazaklar, Özbekler, Kafkas Türkmenleri, Başkurt Türkleri, Yakut Türkleri, Çuvaş Türkleri, Kırgızlar, Nogay Türkleri ve Gagavuz Türkleridir. Rusların Türklerle ilk karşılaşması ise çok eski tarihlere, miladın başlangıcına kadar uzanmaktadır. Orta Asya'nın derinliklerinde yaşayan Hunların Amuderya ve Zereşan ovalarına ve ayrıca Rus bozkırlarına ulaşmasıyla iki millet karşılaşmıştır (Kurat, 1987; ss.39-42). Giderek bu bereketli ovalara yerleşen Hun toplulukları güçlenerek Tuna civarına kadar yayılmışlardır. 5. yüzyıl başlarında, Atilla liderliğinde Hun Devleti kurulmuş ve uzun yıllar Slavlarla mücadele etmiştir. Slav yerleşimlerinde sadece Hun Türklerini değil farklı Türk kavimlerini görmek de mümkündür. Örneğin 6. yüzyılda Slavların üzerine giderek Tuna ve Karpat bölgesinde savaşçı bir devlet olan Avar Kağanlığını kuran Avar

Türkleri, 9. yüzyıla kadar bölgedeki varlığını korumuştur. Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan Avarlar, Slavları pek çok konuda etkilemiştir. Öyle ki birçok tarihçiye göre Slavların savaşmayı ve devlet kurmayı Avarlardan öğrendikleri iddia edilir. Ayrıca Kuzey Kafkasya civarında kurulan Hazar Devleti ile Volga boyu bozkırlarına yerleşen Bulgar Türkleri de Slavlarla etkileşime giren diğer Türk topluluklarıdır (Sarıahmetoğlu, 2019).

Rusların Osmanlı Devleti ile yakın temas kurması ise 15. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden Kırım limanları Osmanlı Devleti için de önemli yere sahipti. Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı orduları, İstanbul'u fethedip boğazlarda kontrolü sağladıktan sonra 1454-1475 yılları arasında önce Ceneviz ve Venedik hâkimiyetinde olan Kırım limanlarını, daha sonra ise Amasra, Sinop ve Trabzon'u ele geçirerek Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmiştir (Efe ve Kızıl, 2018). Kırım Hanlığı'nı himaye altına alan Osmanlı, Rusya ile sınır komşusu olmuştur. Önceliği Orta Doğu ve Avrupa olan Osmanlı Devleti için büyüyen Rus tehlikesi fark edilmemiştir. 18. yüzyıla kadar Osmanlı ile mücadele etmeyi göze alamayan Rusya (Kurat, 1987) 19. yüzyılda Altın Orda Devleti'nden geriye kalan Hıve, Buhara ve Hokand gibi Orta Asya Moğol-Türk Hanlıkları ve toplulukları üzerine devamlı ve yoğun akınlar gerçekleştirerek bu bölgeleri istila etmiştir (Yalçınkaya, 1997; ss. 57-83). Bu şekilde Çin ve Hint ticaretine dâhil olan Rusya, emperyalist bir güç olarak hem Orta Asya Türk toplulukları hem de Osmanlı için bir tehdit haline gelmiştir (Efe ve Kızıl, 2018). Öyle ki 18. yüzyıl Osmanlı gerileme döneminde, pek çok Osmanlı-Rus savaşı yapılmış ve bu savaşlarda Osmanlı hem askeri hem de ekonomik anlamda büyük çöküntü yaşamıştır.

Rus Sömürgeciliği ve Türkler

Sömürgecilik, her ne kadar Antik Çağ'da Fenikeliler, Romalılar ve Yunanlar ile ortaya çıkmış bir kavram olsa da 15. yüzyıl itibarıyla İngiltere ile ete kemiğe bürünmüş; Portekiz, İspanya, Fransa ve Hollanda gibi batılı devletler eliyle geliştirilerek kolonyalizm, manda, emperyalizm ve himaye gibi farklı biçimlerle günümüze ulaşmıştır.

Emperyalizm ve sömürgecilik konularında Rusların diğer batılı devletlerden geri kalan yanı pek yoktur. Her ne kadar İngiltere, Fransa, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin kolonileşme ve vahşi sömürü düzeni kadar dikkat çekmese de Rusların Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği yayılcı ve sömürgeci politikanın 16. yüzyıl ortalarında Kazan Hanlığı'nın istilasına başladığını (Topsakal, 2011), 17. yüzyılda tahta geçen Romanov Hanedanı ile de kesintisiz ve acımasızca devam ettiği söylenebilir (Kocaoğlu, 1996). Bu dönemde çıkarılan bir emirle Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeyenlerin mallarına el konulması ve yine yüzyıl sonlarına doğru vaftiz olmayı kabul etmeyenlerin topraklarının ellerinden alınması, izlenen panortodoks siyasetin sömürgeci sonuçlarıdır (Topsakal, 2011). Yüzyıllarca Orta Asya topraklarını işgal altında tutan Rusya, yer altı ve üstü zenginliklerini sömürmekle kalmamış, bölgede yaşayan ekseri Türk toplumlarından yüksek vergiler alarak zenginleşmiş ve bu insanları iş gücü ve asker olarak kullanmıştır.

Bu konuda en önemli örneklerden ilki, Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarındaki uzun süreli işgal ve kolonyal yapısı gösterilebilir. Çarlık Rusya'nın önemli hammadde üreticisi ve pazarı olan Kazak bölgesine uzun yıllar Rus göçmenler yerleştirilmiş, yapılan siyasi baskılar ve verimli arazilerin işgali süreci de 20. yüzyıl başlarında çeşitli ayaklanmaların meydana

gelmesine neden olmuştur (Kara ve Polat, 2009). Benzer şekilde Özbekistan toprakları da sahip olduğu 100 ton kapasiteli altın madeni, zengin uranyum ve doğal gaz yatakları nedeniyle Rus yönetimi için hayati bir öneme sahip olmuştur (Nurpeiis, 2010). Özbek bölgesinden elde edilen et, süt, ipek, meyve ve pamuk üretimi de Rus ekonomisi için vazgeçilmez işlev görmekteydi. Uzun süre sömürüye maruz kalmış bir diğer Türk toprağı Azerbaycan, sahip olduğu 4.5 milyar ton petrol rezervi, yaklaşık 120 milyar metre küp doğalgaz rezervi ve yıllık 800 bin ton pamuk üretimi ile dünya çapında stratejik bir öneme sahiptir ve Rus iktisadi kalkınmasının önemli bir yapı taşıdır. Sömürülen bir başka ülke olan Kırgızistan hayvancılık ağırlıklı ekonomik yapıya sahip olup ülkede çok sayıda hidroelektrik santral, petrol, gaz ve Orta Asya'nın en büyük kömür rezervi bulunmaktadır (Gündüz, 2005). 18. ve 19. yüzyıllarda Çarlık Rusya'nın işgal ettiği ve uzun yıllar sömürdüğu Türk ülkelerinde ve Türk topluluklarının yaşadığı diğer muhtar cumhuriyetlerde elbette pek çok isyan da çıkmış; bu isyanların sonucunda da yüz binlerce Türk hayatını kaybetmiş, Sibirya'ya sürülmüş veya Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar 1917'de köklü bir siyasi rejim değişikliğine gidilse de hem Çarlık Rusya döneminde hem de Sovyet Rusya döneminde Türkler siyasi, ekonomik ve kültürel özgürlüklerini yaşatmak bir yana en temel insan haklarından dahi mahrum bırakılmışlar; totaliter Rus iktidarlarının baskı, soykırım, sömürü ve sürgün politikalarına maruz kalmışlardır (Nurpeiis, 2010).

Eğitim ve Kültür Bağlamında Rus Sömürgeciliği

Sömürgecilikte yalnızca siyasi ve ekonomik maksatlar güdülmaz. Toplumların sosyo-kültürel düzenine ve hatta eğitim yapısına uygulanan ideolojik baskılar da sömürgeciliğin doğasında vardır. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Sovyet yayılcılığını, klasik İngiliz-Fransız tipi sömürgecilikten ayıran da bu detaydır (Bacık, 1999). Örneğin, batılı emperyalist ülkelerin Afrika'ya bakışı genellikle; siyasi olarak hâkim olma, insani olarak ırkçılık ve iktisadi olarak sömürme şeklindedir (Hodgkin, 1961; Akt. Bacık, 1999). Bu noktada Orta Asya ve Kafkasya'daki Rus hegemonyası da benzer niteliklere sahiptir. Zengin Türk topraklarındaki doğal kaynakların sömürülmesinin yanı sıra Rus rejimleri, izledikleri Ruslaştırma ve asimilasyon siyaseti ile bölgenin kültürel ve sosyal yapısına müdahale etmişlerdir. Ruslar, Türk topraklarında Rus dili ve Rus kültürünü yaygınlaştırmak; Kırgız, Özbek ve özellikle Kazak bölgelerinde Ortodoks Hıristiyanlığı yaymak amacıyla eğitsel ve kültürel hedefler gütmüşlerdir (Yarkın, 1968). Bu anlayışla ilk olarak okul ve medreseler hedef alınmış, mesela Türkistan'da var olan iyi bir eğitim sistemine karşı mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kara ve Yazı, 2007).

Rusya sınırları içerisinde yaşayan tüm Türklere yönelik yürütölen politikaların başında Kazan Din Akademisi profesörü Nikolay Ivanoviç Ilminskiy bulunmaktadır. Fikirlerinin ana ekseninde "Rus Olma", "Ruslaşma", "Ortodoks Rusluk" bulunan Ilminskiy, Türklerin Kiril alfabesi kullanmaları, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe'den çıkarılarak (Yalçınkaya, 1997) Türklerin, Arap ve Müslöman etkisinden uzaklaştırılması gerektiğini vurgulamıştır (Topsakal, 2011). Ilminsky'nin geliştirdiği sistemle yazı dili oluşturmamış diller, lehçe ve şivelere bölünerek birçok yazı dili türetilmiş; bu yazı dillerini öğrenme aşamasında ise, etnik topluluklara hem eğitim kurumlarında hem de basın organlarında Rusça dayatılmıştır (Kara ve Yazı, 2007).

Ilminskyi Kuhn ve Sablukov gibi Rus aydınlar tarafından geliştirilen, yerel inanışları ve kültürleri zayıflatan, Rus motifleri esas alan yöntemler Türklere yönelik eğitim programlarında uygulanmış, Çarlık Rusya ve devamındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde aynı milliyetçi yayılma ve kontrol siyaseti, yüzyıllarca devam eden Ruslaştırma sürecinin temeli olmuştur (Bacık, 1999). Köklerini 16. yüzyıldan alan bu panortodoks ve panslavist asimilasyon süreci hem monarşik hem de komünist dönemde benzer politikalarla Orta Asya gayri Rus toplumlarının yerel inanç ve kültürlerini planlı eğitsel programlarla zayıflatma ve tek ulus yaratma misyonu üzerine kurgulanmıştır. 1890'da Kur-an'ın çoğaltılması engellenirken, komünist dönemde 24000 dinsel eğitim kurumu kapatılmış, 1964'te Mahaçkale, Bakü ve Taşkent müftülükleri açılarak dinin kontrolü amaçlanmış, eğitim özellikle dinden arındırılarak, dini faaliyetler yasa dışı sayılmıştır (Bacık, 1999). Sovyet Rusya döneminde ayrıca Türklere yönelik pek çok asimilasyon hamlesi gerçekleştirilmiştir. Rus edebiyatını kullanarak Türk dil ve kültürünün rafine yapısını bozmak, Rus dilini Orta Asya'da hâkim kılmak amacıyla Rusça bilenleri desteklemek, Kiril alfabesi kullanmaya zorlamak gibi emperyalist taktiklere başvurulmuştur.

Dil insanların hem bireysel hem de kolektif olarak yaşadığı evrim sürecinde kendini deneyimlemesine aracılık eden sosyal ve kültürel bir enstrümandır. Bu anlamda dil insanların bireysel ve toplumsal hayatını düzene koyan kültürel düşünce kavramlarıyla ilişkilidir (Karacan, 2012). Dil öğretimi konusu tek uluslu ülkelerde baş edilebilir haldeyken, birçok milleti bünyesinde barındıran Sovyetler Birliği gibi ülkelerde içinden çıkılmaz ve sonu gelmeyen bir problemdir. Her ne kadar Bolşevik ihtilalden hemen sonra eğitim komiserliği ülke genelindeki azınlıklara anadilde eğitim hakkı tanıyıp çok kültürlü eğitime yeşil ışık yaksa da Rus dili uygulamada hep ön planda olmuştur. Kuruluş sürecinde Marksist-Leninist bir çizgide bulunan SSCB, bu dönemde resmi bir dile sahip değildi ve içerisinde barındırdığı halkların dil ve kültürlerine daha saygılıydı. Fakat "Sovyet İnsanı" yaratma ideali, Ruslaştırma siyasetinin dil ve kültüre sirayet etmesinde etkili olmuş, Arapça dâhil tüm İslami öğeleri bölgeden uzaklaştırmak amaçlanmıştır. Bu niyetle öncelikle Arap alfabesi, zor olduğu ve okuma yazma oranını düşürdüğü gerekçesiyle kullanımdan kaldırılmıştır. İslam dünyası ile kurulan kültürel ve dini bağı simgeleyen Arapça ile yazılan edebi eserler de bu şekilde tasfiye edilmiştir. Diğer taraftan Orta Asya halklarını uluslaştırma politikası güdülerek toplumlar arasındaki dil farkı belirginleştirilmiştir. Bu şekilde Orta Asya ulusları oluşturularak böl-parçala-yönet siyaseti dil reformları adı altında uygulamaya konulmuş, adım adım Sovyetleşme hedeflenmiştir (Kurubaş, 2006). SSCB'nin bu planına göre Orta Asya'da Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan devletleri kurulmuş, yapay ve bilinçli olarak beş farklı etnik kimliğin oluşturulması amaçlanmıştır (Şahin, 2023). Özellikle Stalin dönemi Sovyet yönetiminin başrol oynadığı milliyetçilik politikasıyla (Abashin, 2012) tek tip Sovyet insanının yaratılması istenmiştir.

Orta Asya'da gerçekleştirilen alfabe değişikliğiyle sözde geri kalmışlığın üstesinden gelmek ve ulusal kültürlerin Sovyetleşmesiyle de kültürel devrimi tamamlamak hedeflenmiştir. Çünkü Sovyet yönetimine göre zihinsel bir devrim yapılmadan hiçbir değişimin gerçekleşmesi mümkün değildir (Khalid, 2006). Bu nedenle bölge halklarının Sovyet vatandaşı olabilmeleri amacıyla eğitim kurumlarında pek çok değişiklik yapılmıştır. Sovyet yöneticiler radikal, ani ve zorlayıcı bir değişim yoluyla okullarda Rus tarihi ve coğrafyası gibi derslerin okutularak

farklılıkları gidermeyi ve ideal Sovyet vatandaşlığını oluşturmayı amaçlamışlardır. Diğer taraftan bölge halklarının etnik farklılıkları ön plana çıkarılarak kültürel, siyasi ve demografik çatışma ortamı oluşturulmuştur. Bu şekilde Orta Asya devletlerinin bütünlüğü bozulmak istenmiş, Sovyet etkisine açık konjonktürel bir zemin hazırlanmıştır. Ulusal kimlikleri belirginleşen ve kültürel çatışma yaşayan halklar için sözde birleştirici ve bütünleştirici Sovyet üst kimliği bu şekilde daha cazip hale getirilmiştir. Özellikle Lenin ve Stalin dönemlerinde etnik ayrıştırma yoluyla Orta Asya devletlerine Sovyetik ulus özellikleri kazandırılarak (Kurubaş, 2006) büyük Türkistan oluşturma amacı yıkılmış, bölgede Rus etkinliği artırılmıştır.

Orta Asya'da Çarlık Rusya'dan itibaren devam eden Ruslaştırma politikası bütünleşmiş, uluslaşmış bir SSCB olmanın yanı sıra yer altı ve üstü zenginlikleriyle merkezi yönetime bağlı bir kültür meydana getirme amacı da taşımaktadır. Bu nedenle istila altındaki topraklarda yoğun bir iskân politikası da güdülmüştür. Ülkenin farklı bölgelerinden milyonlarca insan Türkistan'a göç ettirilmiştir. Örneğin Kazak topraklarına özellikle Rus ve Ukrayna bölgesinden yerleştirilen yerleşimcilerin Kazak nüfusuna oranı 1938'de yüzde 17.2 iken 1945'te yüzde 49.7, 1953'de ise yüzde 52.9 olmuştur (Polian, 2004). Söz konusu göçler Kazak kentlerinde Rus kültürünün yerleşmesine hizmet etmiştir. Bununla beraber özellikle Stalin döneminde uygulanan sürgün politikası da Ruslaştırmanın bir parçası olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'daki Türk nüfusun azalması (Özcan ve Sevindik, 2022) Çeçenler, Tatarlar ve Sovyet Almanları gibi farklı grupların bölgeye sürülmesi de (Ro'i, 1991) kültürel yozlaşmaya ve ekonomik çıkarlara yöneliktir. Jeostratejik önemi ve zenginlikleri nedeniyle Orta Asya'da Çarlık Rusya ile başlayan kolonist işgaller, 20. yüzyılda materyalist, seküler ve komünist yaklaşımlarla devam etmiş, nihai hedef olan ideal prototip Sovyet insanının yaratılması istenmiştir (Oliphant, 2013).

Çarlık Rusya döneminde Ruslaştırma siyasetine karşı çıkan halkların öz benliklerine saygılı olduğunu iddia eden Bolşevikler, farklı söylem ve araçlarla aynı amaca ulaşmak istemişlerdir. Süregelen göç ve sürgünlerle Rus nüfus, Sovyet coğrafyasının her yerine dağıtılmış; Rusça günlük hayatta giderek baskın dil haline gelmiştir. Sosyal ve kültürel hayatta var olmanın bir ön şartı haline gelen Rusça bilmek, sosyalist sistemin yerel halkları Ruslaştırma siyasetinde de önemli rol oynamıştır. Bu noktada Rus dili, özellikle Türk toplumların ulusal kimliklerinden uzaklaşmaları, öz kültürlerine yabancılaşarak, kendi değerlerine sosyo-kültürel anlamda düşmanlaşmaları olarak da tanımlanabilecek mankurtlaşmaya (Çınar, 2018) neden olmuştur. Zihinsel sömürü olarak da adlandırılacak mankurtlaşma, çoğunlukla eğitim yoluyla kültürel değerlerin yozlaştırılmasıdır. Din, milliyet ve gelenekler gibi ulusal motiflerin çeşitli araçlarla tahrip edilerek halkın bilinçsizleşmesi ve sömürüye açık hale getirilmesi sürecine hem Çarlık monarşisi hem de Sovyet komünizmi dönemlerinde sıklıkla rastlanabilir. Bu amaçla Orta Asya halklarının mankurtlaşmasına yönelik pek çok önlem alınmıştır. Müslüman nüfusun başka yerlere dağıtılması ve Ortodoks Hıristiyanlaştırılması, eğitim programları vasıtasıyla halkların kendi tarihinden ve medeniyetinden uzaklaştırılması, Müslüman okulların ve medreselerin kapatılarak Rusça ağırlıklı Rus okulları açılması, Pantürkizm ve Panislamizm ile etkin mücadele edilmesi, sömürgecilik ruhunu taşıyan misyoner eğitimci sayısının artırılması bu önlemlerden bazılarıdır (Kaplanlı, 2017).

Bolşevik devrimle beraber Türkistan'da eğitimin Ruslaştırılması hedefine uygun olarak kaldırılan Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Alfabe değişimiyle beraber benzer halkların lehçeleri farklılaştırılarak kültürel ve dinsel iletişimin kopması

amaçlanmıştır. Fakat beklenen başarı sağlanamamıştır. Bu nedenle 1940 yılından itibaren Latin alfabesi kaldırılarak Kiril alfabesine geçilmiş (Kınacı, 2010), Orta Asya kültürü yok edilmek istenmiştir. Kiril alfabesine geçişle hem kültürel asimilasyon amaçlanmış hem de yerel halkların Rusçayı kolaylıkla öğrenmeleri sağlanmıştır. Etnik sömürü düzenine sistemli bir şekilde devam eden Rusya, eğitsel mecrada Türkçe'nin de unutulmasını devlet politikası haline getirmiş ve bu amaçla pek çok adım atmıştır. Bilim dili olarak Rusçanın kabul edilmesi, Türkçe yazılan bilimsel çalışmaların Rusçaya çevrilmesi, Rusça öğrenimiyle ilgili kitapların çoğaltılması, Rusça ağırlıklı ders kitaplarının okutulması, öğrencilerin Rusça öğrenmeleri için Rusya'ya gönderilmesi (Boranbayeva, 2004) gibi yöntemlere başvurularak yerel halkın Sovyetleştirilmesi hedeflenmiştir.

Uzun süre medreseler vasıtasıyla eğitim öğretimin sürdürüldüğü Orta Asya'da 18. yüzyılda başlayan Rus işgaliyle beraber çeşitli eğitsel müdahaleler gerçekleştirilmiş; Ilminskiy ile başlayan eğitimde Ruslaşma, Sovyet döneminde proletarya ile devam etmiştir. Siyasi iktidarları meşrulaştırmanın yanı sıra, eğitim Rus dili ve tarihini yüceltmek ve Rus kültürünü dayatma amacına da hizmet etmiştir (Karabulut, 2009). Örneğin ülkedeki Kazak, Özbek, Kırgız gibi azınlık kabul edilen milletlerin okullarda 3. sınıftan 10. sınıfa kadar yoğun Rus dili dersleri alması ve yerel dillerin ders ağırlığının azaltılması, Ruslaştırma yolunda kültürel engellerin kaldırılmasına yönelik adımlardır. Benzer şekilde Çarlık Rusya dönemi Azerbaycan eğitim sisteminde Azeri Türkçesi dersleri, Rusça eğitiminden çok daha az olmakla birlikte okullarda Rusya'nın azameti ve zenginliği propagandası yapılmaktaydı. Bununla beraber Sovyet Rusya döneminde de komünist parti iktidarı tarafından özellikle görevlendirilen öğretmenler ve yazarlar aracılığıyla öğrencilere Marksist düşünceler dayatılırken, kapitalist batı tenkitleri temelinde kutsallaştırılmış Sovyet ruhu aşılarmaktaydı. Bu kapsamda ilköğretimden yüksek öğretime kadar genel tarih ve Sovyet tarihi dersleri zorunlu tutulmuş (Türkmen ve Korkmaz, 2016), sosyalizmin getirileri ve Bolşevik faaliyetler propagandası yapılmıştır. SSCB içerisindeki Türk toplumlarının Sovyet üst kimliğini benimsemesi amacıyla ders kitapları yeniden tasarlanmış kadim Türk tarihi aşağılanarak Rus kültürüne övgüler dizilmiştir. Örneğin 1925 yılına ait bir Orta Çağ ders kitabında (R. Vipper) Selçuklu Türklerinden kültürsüz ve yağmacı olarak bahsedilmiştir (Cengiz, 2016). Kitaba göre Türk kültürünün Arap ve Fars oluşumu olduğu, Türklerin barbar ve başka kültürleri yok etmek için yaşayan bir kavim olduğu ileri sürülmektedir. İstanbul'un fethi de yine aynı kitapta felaket olarak tasvir edilmiş, fetih sırasında şehirde günlerce katliam ve yağma yapıldığı, öldürülen Konstantinopol imparatorunun kesik başının zafer işareti olarak sokaklarda gezdirildiği ve bu Bizans kahramanının mezarında sönmeyen mucizevi bir kandilin yandığı iddia edilmiştir (Vipper, 1925; Akt. Cengiz, 2016). Bu şekilde okullarda Türk çocuklarının öz kimliklerinden uzaklaşmaları amaçlanmış Marksist-Leninist Sovyet ideolojisi dayatılmıştır. 1928 yılında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harf devrimini ilan etmesiyle Sovyet Rusya içerisindeki Türk toplumlarının Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmesi aynı döneme rastladığı için, Stalin'in ani bir emriyle tüm toplulukların Kiril alfabesini kullanmaları zorunlu tutulmuştur. Türk toplumları için kanlı bir harf devrimi olarak da adlandırılabilir bu dönemde binlerce Türk siyasi lideri, şair, yazar ve aydını öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir (Kocaoğlu, 2000). Böylece hem Rus dili mecburi anadil olmuş hem de Türkiye ile ortak kültürün gelişmesi engellenmiştir.

Çarlık Rusya'dan farklı olarak Rus olmayanların eğitime ve kültür gelişimine özel önem veren Sovyet yönetimi milli kültürü ve Türk tarihini eğitim yoluyla manipüle etmiş, örneğin, Azerbaycan Türklerine Kafkas halkı demiş, konuşulan dilin de Türklerin zorla öğrettikleri dil olduğunu ileri sürmüştür (Saray, 1993; Akt. Ünal, 2018). Sosyalizmi her alanda benimsetmeyi hedefleyen komünist parti yönetimi eğitim alanında türlü politikalar geliştirdiği gibi Proleter Edebiyat akımıyla da sanat ve edebiyat dünyasına müdahale etmiştir (Ünal, 2018). Bu amaçla Türk edebiyatına yönelik olumsuz algılar oluşturulurken, sosyalist ideoloji yüceltilmiştir.

Kültürün en önemli bileşenlerinden olan dine yönelik Rus baskısı önceleri Ortodoks Hıristiyanlaşma amacı taşırken Bolşevik dönemde dinsizleştirme üzerine kurulu olmuştur. Çünkü Marksist felsefeye göre "halkın afyonu" olarak kabul edilen din, sosyalizmin materyalist fikirleriyle asla uyuşamaz. Bu nedenle İslam karşıtı kararlar 1929'dan itibaren katı bir şekilde alınarak uygulamaya konulmuştur. Ülkedeki Müslüman adresleri belirlenerek her türlü dini kitap, dini nikâh ve törenler yasaklanmış, Kur'an-ı Kerimler toplanmıştır (Gaffarov, 2000; Akt. Turan, 2013). Sosyalist düşüncenin önünde bir engel olarak görülen dini vecibeleri ortadan kaldırmak için minareler yıkılmış, camiler sinema, ambar veya hastaneye dönüştürülmüştür (Ünal, 2018). Ülkedeki Türklerin dil ve din bütünlüğünü kırmak adına gerçekleştirilen tüm bu katliam, yağma ve sürgün politikası Sovyet insanını oluşturma amacı gütmüştür.

SONUÇ

Sömürgecilik, tarihsel olarak 15. yüzyılda başlamış ve yaygınlaşarak devam etmiştir. Sömürgecilik, genellikle mutlak kontrolü içerir ve güçlü bir devletin, zayıf veya bağımlı bölgeleri ele geçirerek yönetme süreci olarak tanımlanabilir. Daha çok ekonomik, siyasi ve yönetsel boyutlarıyla öne çıkarılıp incelenen sömürgecilik kavramı, toplumların sosyal birikimini, eğitim sistemlerini ve kültürel dokularını çepeçevre sarıp yok etmesiyle de ele alınmalıdır. Çünkü kültür ve eğitimle paralel gitmeyen sömürgecilik, işgal olarak değerlendirilmelidir (Aydoğan ve Fidan, 2022). Bu noktada sömürgeci anlayışın önemli mekanizmalarından birisi de eğitim aracılığıyla toplumların kültürel yapısını asimile etmektir. Sömürgeciliğin oluşturduğu biz ve ötekiler, geleneksel ile modern, sömürülen ülke kültürlerinin yok sayılmasına ya da sömürgeci kültüre evrilmesine neden olmuştur.

Sömürgeci ve yayılcı anlayışın temel esaslarından biri de kültürel baskıyı zayıf topluluklara dayatabilmektir. Çünkü kültür, içerisinde egemen olma ve hükmetme ihtirasını da barındırır (Said, 1999). Bu nedenle sömürgeci ülke, istila ettiği bölgede uzun süre hegemonyasını sürdürebilmek amacıyla eğitim sistemini kullanarak hâkim kültürü tahrip etme, yozlaştırma ve asimile etme yoluna gider. Asırlardır Güney Asya, Avustralya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika topraklarında kurulan kolonyal yapılar ve sömürgeci sistemlerin oluşturduğu sömürünün varoluş zemininin mantığı da budur. Benzer şekilde Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk coğrafyasında Çarlık Rusya'nın vahşi emperyalist politikası kadim kültürel varlıkları yerle bir etmiş, proleter Sovyet diktatörlüğü ise *Homo Sovieticus*'u (Hasanoğlu, 2015) yaratma çabasıyla Ruslaştırma sürecine devam etmiştir. Bölgede yıllarca süren asimilasyon süreci öyle yoğun uygulanmıştır ki Soğuk Savaş bittikten sonra Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında kurulan Türkmen cumhuriyetleri Rusların Sovyet döneminde çizdiği sınırlar ve verdiği

kimlikler temelinde doğmuştur (Ayan, 2011). Böl-parçala-yönet (Bacık, 1999) siyaseti çerçevesinde Orta Asya'da kurulan beş devlet ve Kafkasya'daki farklı özerk bölgeler ulus model sistematığının komünist teyakkuzudur. Bu bağlamda Kuzey Kafkasya'da Adige, Çeçen, Karaçay-Çerkes, Kaberday-Balkar, Kuzey Osetya ve İnguş Özerk Bölgeleri kurulmuş (Karabayram, 2007); Kafkas halklarının etnisiteye dayalı tarihten gelen ayrışma ve çekişmeleri kışkırtılarak sosyalist sistemle bütünleşme süreci pekiştirilmiştir. Çünkü sosyalist doktrin in uluslar üstü "Sovyet Toplumu" kimlik bilincini halklara dayatabilmesi, ulus fikrinden uzak, merkezi otoriteye bağımlı ve zorunlu komünal grupları gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bölgede yerel dil ve tarih takdis edilerek farklılıklar belirginleştirilmiş, yerel kültür tahrip edilerek kabile tipi mikro milliyetler oluşturulmuştur (Ayan, 2011). Ayrıca Çarlık Rusya'dan itibaren devam eden hegemonya altındaki topraklara Rus nüfusun yerleştirilmesi politikası Türkistan ve Kafkas toplumlarının etnik genlerini heterojenleştirmiş, *Homo Sovieticus* (Sovyet İnsanı) idealinin rasyonelleşmesine hizmet etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sömürgeci yönetim anlayışı tasfiye edilse de Türk halklarının yaşadığı bölgelerde uzun süre devam eden etnografik ve dilbilimsel Ruslaştırma siyaseti, sosyo-kültürel ve eğitimsel anlamda derin ayrılıklar ve bölünmelere sebep olmuştur. Orta Asya Türk toplulukları üzerinde 16. yüzyıldan itibaren başlayan Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma politikası Sovyet rejimiyle beraber Ruslaştırma ve dinden uzaklaştırma şeklinde yön değiştirse de eğitimsel ve kültürel sömürge düzeni sistemli bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde yerel diller içerisindeki Rusça sözcükler o kadar artmıştır ki Rusça bilmeden bu dilleri konuşabilmek imkânsız hale gelmiştir. İlköğretim okullarında öncelikli olarak Rusça öğretimi verilmiş, yüksek öğretimin ana dili ise tamamen Rusça olarak kabul edilmiştir. Devlet kurumlarında çalışmak veya kariyer yapmak için de Rusça bilmek ön şart olmuştur. Bu şekilde yerel dillerin önemi azaltılarak öğrenilmesi veya konuşulması zorunluluk dışına çıkarılmıştır. Örneğin Kazakistan'ın tamamen Çarlık Rusya hâkimiyetine girmesiyle Kazak eğitiminde asimilasyon süreci hızla başlamış, Rusça, Kazak Türkçesi'nin yerini almış, Kazak Türkçesi ise yazı dili haline getirilmiştir. Benzer şekilde 1920'li yıllarda esaret altındaki Türk toplumlarında Arap alfabesinden Latin alfabesine; çok kısa bir süre sonra da Kiril alfabesine geçiş aynı kültürel sömürüye hizmet etmiştir.

Batılı ülkelerin sömürgeci anlayışından farklı olarak Rus sömürgeciliği genellikle karasal olmuş, işgal edilen topraklara Rus nüfus iskân edilmiş, askeri egemenlik ve kültürel yayılma esas alınmıştır. Sömürge bölgelerdeki doğal zenginliklere el konulmuş, yerli halktan hem askeri güç hem de iş gücü olarak faydalanılmıştır. İşgal edilen bölgelerde tam asimilasyonu hedefleyen Rus sömürgeciliği, Bolşevik devrime kadar Ortodoks misyonerliği ve Rus milliyetçiliğini savunurken, Sovyet rejimiyle beraber dinden uzak ve uluslar üstü bir kimlik politikasını benimsemiştir. Her iki dönemde de Pantürkizm ve Panislamizm ile mücadele eden Rus sömürgeci anlayış, Türkistan'da insanları eğitim ve kültür yoluyla köklerinden koparmayı, Rus kimliği altında eritmeyi amaçlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, araştırma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi(ler) ile çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Yazarlık Katkısı

Yazarlar, çalışmaya eşit düzeyde katkıda bulunmuşlardır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma alan yazın taramasına dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. (2012). M. Bassin and C. Kelly, (Ed.) *Nation building in Post-Soviet Central Asia. Soviet and Post-Soviet Identities* (s. 150-168). Cambridge University Press.
- Ayan, E. (2011). Kafkasya ve Türkistan'da ulus-devletler sistematığının oluşma süreci. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3),8-33.
- Aydoğan, İ., & Fidan, M.S. (2022). *Afrika'da sömürgecilik ve eğitim*. Hece Yayınları.
- Bacık, G. (1999). Son emperyalizm denemesi üzerine düşünceler: Orta Asya'da Rus yayımlacılığı. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33-47.
- Boranbayeva, S. G. (2004). SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak dilinin genel durumu. *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Dergisi Araştırmaları*, 1(1), 20-41.
- Cengiz, N. M. (2016). *Sovyet Rusya tarih ders kitaplarında Türk imajı* (Tez No.: 431344) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çınar, İ. (2018). Mankurtlaştırma ve Etnopedagoji kavramlarına Aytmatov gibi bakmak. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 80-99. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509966>
- Efe, H., & Kızıllı, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın "Sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillenen doğu sınırları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 297-334.
- Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik ihtilalinin Türk dünyasındaki yansımaları, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1).
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet halkı inşası çabaları. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(1), 311-340. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7543>
- Kaplankıran, İ. (2017). Kazakistan Cumhuriyetinde eğitim sisteminin tarihî seyri ve günümüzdeki yapısı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 31-47.
- Kara, F., & Polat D. (2009). *Çarlık devrinde Türkistan'daki millî ayaklanmalar* (Tez No.: 240133) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kara, Y., & Yazı, M.E. (2007). *Çarlık döneminde Kırgızlar (1852-1917)* (Tez No.: 204755) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karabayram, F. (2007). *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası* (Tez No.: 206090) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karabulut, F. (2009). İktidar ve meşrulaştırma mücadelesinin odağı Orta Asya: Sovyetlerin dil ve eğitim politikaları. *Bilig Dergisi*, 50, 64-95.

- Karacan, H. (2012). Rus dilinin Kırgız eğitim sistemi üzerindeki eğitimsel etkilerinin değerlendirilmesi. *International Journal of Russian Studies*, 1(1).
- Khalid, A. (2006). Backwardness and the quest for civilization: Early Soviet Central Asia in comparative perspective. *Slavic Review*, 65(2), 231-251.
- Kınacı, C. (2010). Sovyetlerden günümüze Kazakistan'da eğitim politikaları. *Journal of Turkish Studies*, 5(4), 1304-1319
- Kocaoğlu, A. M. (1996). Rusya'nın tarihe düşen emperyalist gölgesi. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 39-52.
- Kocaoğlu, T. (2000). *Rus ihtilalleri ve Türk halkları / Sovyetler Birliği'nin yayılma siyaseti (1905-1991)*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurubaş, E. (2006). SSCB sonrası Türk cumhuriyetlerinde yeni uluslaşma süreçleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(5), 112-133.
- Nurpeiis, L. (2010). *Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917-1936)* (Tez No.: 264999) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Oliphant, C. (2013). Russia's role and interests in Central Asia. *Saferworld*, 1(1), 1-13.
- Özel Özcan, M. S., & Sevindik, E. (2022). Rusya federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasında göç gücü rekabeti. *Journal of Diplomatic Research*, 4(1), 57-73.
- Polian, P. (2004). *Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR*. Central European University Press.
- Riasanovsky, N. V., & Steinberg, M. D. (2016). *Rusya tarihi*. İnkılap Kitapevi.
- Ro'i, Y. (1991). The Soviet and Russian context of the development of nationalism in Soviet Central Asia. *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 32, 123-141.
- Said, E. W. (1999). *Şarkiyatçılık, batı'nın şark anlayışları*. Metis Yayınları.
- Sariahmetoğlu, N. (2019). *Rusya tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, E. (2023). Sovyetler birliği döneminde Orta Asya'da Rus etkisi. *Akademik Düşünce Dergisi*, (8), 29-45. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1392168>
- Turan, R. (2013). Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Stalin ve uygulamalarına yaklaşım. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Türkmen, İ., & Korkmaz T. (2016). Türkiye'deki muhacir Azeri basını ışığında Sovyetlerin Azerbaycan topraklarında iskân siyaseti. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*.
- Topsakal, İ. (2011). Rus imparatorluğunda yeni ortodoks yapılanma: Ilminskiy ve sistemi 1860-1917. *Tarih Dergisi*, 51(1).
- Ünal, S. (2018). *Sovyet Rusya'nın Kuzey Azerbaycan Politikası "Odlu Yurt" Mecmuasına Yansıyanlar (1929-1931)*) [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yalçinkaya, A. (1997). *Sömürgecilik ve panislamizm ışığında Türkistan*. İstanbul, 246
- Yarkın, İ. (1968). Türkistan'da 1916 yılı isyanı hakkında bazı bilgiler. *Türk Kültürü*, 68.

